

z własnych spostrzeżeń nie wyciąga odpowiednich wniosków, a zwłaszcza nie poddaje przyjętej na wstępie metody badań krytycznej korekcie. Na przykład wymienienie imion jedenastu apostołów oraz wyróżnienie ich modlitwy już ma określone znaczenie zgodne z teologią Łukasza. Teofil odczytuje narrację nie bez związku z ewangelicznym opowiadaniem, które zawiera wzmiankę o modlitwie i analogiczną listę (Łk 6,12-16 nie jest wcale wzmiankowany w rozprawie). Tym samym Łukaszcza teologia zaczyna wyrażać się już przez narrację o zgromadzeniu w wieczerniku, a nie dopiero przez dołączenie do tej narracji wypowiedzi Piotra. Innymi słowy, funkcję hermeneutyczną w Łukaszczy tekście pełnią nie tylko mowy, ale również pełni ją jego narracja, gdyż już przez nią dokonywana jest interpretacja faktów. Pełniejszy obraz teologii Łukasza odsłoniłby się w studium zbieżności lub – wyrażając się jeszcze ściślej – komplementarności tych dwóch warstw.

Formalna strona książki zasługuje na najwyższą ocenę, choć jej autor nie ustrzegł się drobnych błędów – głównie na etapie ostatecznej redakcji. Na przykład, wymaga poprawienia oznaczenie granic mowy Ac 4,23-30 na Ac 4,24-30 (na s. 347). W bibliografii zaliczenie pozycji do niektórych działów wydaje się dość arbitralne (np. introdukcje biblijne w języku angielskim przydzielono do czwartej części bibliografii, zaś te w języku polskim do ostatniej; tak samo rozdzielono należące do tej samej kategorii słowniki G. Kittela oraz H. Balza et al.).

Pomimo pewnych zastrzeżeń natury metodologicznej i nielicznych braków formalnych należy podkreślić, że wiele spostrzeżeń badacza jest trafnych, a szczegółowe wnioski są oparte na solidnej egzegezie tekstów oryginalnych. Niewątpliwie rozprawa ks. J. Kucickiego będzie musiała być brana pod uwagę w przyszłych pracach poświęconych Dziejom Apostolskim.

Ks. Artur Malina

„Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 53,2 (2020), s. 312-314

Henryk Drawnel, *Qumran Cave 4: The Aramaic Books of Enoch, 4Q201, 4Q202, 4Q204, 4Q205, 4Q206, 4Q207, 4Q212*, Oxford University Press, Oxford 2019, ss. 576, ISBN: 978 01-9879-991-7

Monografia przedstawia pierwszą ze względu na kompletność edycję krytyczną siedmiu rękopisów aramejskiej Księgi Henocha. Uzupełniając publikowaną do 2009 r. przez wydawnictwo Uniwersytetu Oxfordzkiego serię Discoveries in the Judean Desert, zamyka ona rozciągający się na prawie siedem ostatnich dekad proces publikacji rękopisów z okolic Morza Martwego w formacie edycji krytycznej przyjętej w tej serii. Główny korpus monografii tworzy edycja aramejskich manuskryptów (poz. 4 [numeracja wg folderu itd.]: s. 9-447). Jej cennym i oryginalnym rozszerzeniem są narzędzia służące badaniom historycznym i filologicznym (s. 449-509). Pełna konkordancja obejmuje wszystkie leksemy występujące w rękopisach aramejskich. Zaproponowane rekonstrukcje i zawarte w komentarzach obserwacje paleograficzne mają odwołania do fotografii fragmentów, które zostały wykonane przy użyciu najbardziej zaawansowanych technik w różnych zakresach rozszerepionego światła oraz z maksymalną rozdzielczością. Wszystkie fragmenty są przyporządkowane manuskryptom na podstawie paleograficznej identyfikacji ich

tożsamości. Rezultatem tej analizy jest klasyfikacja rodzajów pisma i pierwsza tak dobrze uzasadniona datacja rękopisów. Teksty aramejskie są rekonstruowane w zestawieniu z zachowanym tekstem etiopskim i fragmentarycznie przekazanymi innymi przekładami. Zasadność tych rekonstrukcji można weryfikować dzięki synoptycznym porównaniom oryginału aramejskiego z innymi wersjami językowymi. Obszerny i szczegółowy komentarz do każdego fragmentu składa się z objaśnień o charakterze tekstualnym, filologicznym, historycznym i literackim. Choć tytuł monografii tego nie sugeruje, jej część wprowadzająca zawiera także nowe wydania krytyczne zachowanych fragmentów starożytnych wersji językowych: greckich, syryjskich, łacińskich i koptyjskich (poz. 4: s. 19-58), których wcześniejsze edycje zawierały braki w warstwie opisu paleograficznego oraz transkrypcji. Autor pracował na fotografiach, które otrzymał z Biblioteki Watykańskiej, British Library w Londynie, Sackler Library w Oxfordzie oraz Syryjskiego Patriarchatu Prawosławnego w Aleppo w Syrii. Analiza filologiczno-teologiczna materiału aramejskiego opiera się na konkordancji badanego tekstu, a komentarz tekstualny na tłumaczeniach greckim, syryjskim, staroetiopskim (ḡəʿaz), syryjskim i łacińskim.

We wszystkich częściach monografii autor wykazał się w stopniu najwyższym znakomitymi kompetencjami badawczymi, zwłaszcza doskonałym opanowaniem języków semickich i innych (m.in.: greki, łaciny i języka koptyjskiego), precyzją w analizie paleograficznej, imponującą erudycją w zakresie literatury źródłowej i jej kontekstu historycznego, świetną orientacją w stanie badań i umiejętnością krytycznej recepcji ich rezultatów w prowadzeniu przekonującej argumentacji za własnymi rozstrzygnięciami dyskusowanych kwestii. Monografia ks. H. Drawnela należy do najwybitniejszych osiągnięć w badaniach nad tekstami qumrańskimi zarówno ze względu na kompletność edycji krytycznej, jak i doskonałość analiz paleograficznych, tekstualnych i filologiczno-teologicznych.

Autor sprostą wielu wyzwaniom na wszystkich etapach realizacji tego projektu. Od czasu udostępnienia fotografii fragmentów czwartej grotty qumrańskiej przez ponad dwie dekady nikt nie podejmował się przygotowania ich edycji krytycznej z powodu wielu obiektywnych trudności, piętujących się na drodze do realizacji takiego zadania. Bez wątplenia przeprowadzenie badań i otrzymane rezultaty potwierdzają znakomite kompetencje ks. H. Drawnela w szerokich zakresach studiów nad źródłami wczesnego judaizmu: od umiejętności kompletowania najlepszego materiału do analiz paleograficznych, po precyzyjną interpretację filologiczno-teologicznych. Autor w przedmowie ze skromnością wyznaje, że miał opory przed podjęciem się realizacji tak ambitnego projektu, gdyż „brał pod uwagę swoje raczej ograniczone możliwości i niezbyt rozległe doświadczenie w badaniu starożytnych dokumentów pisemnych” (poz. 4: s. VIII). Na pewno w zainicjowaniu i realizacji projektu wielką rolę odegrały zachęty i wsparcie sławnego specjalisty literatury qumrańskiej, prof. Emila Puecha, z École Biblique et Archéologique Française w Jerozolimie i z Centre National de la Recherche Scientifique w Paryżu. Właściwym uznaniem dla jego wkładu w powstanie monografii jest zaznaczenie jego roli na stronie tytułowej.

Wydanie krytyczne tekstów Księgi Henocha stanowi ukoronowanie studiów prowadzonych przez ks. H. Drawnela od dwóch dekad. Już bowiem w 2004 r. (a nie w 2014 r., jak podaje w autoreferacie), w serii Supplements to the Journal for the Study of Judaism wydawnictwa Brill, opublikował pierwszą monografię z edycją krytyczną i obszernym komentarzem, zatytułowaną *An Aramaic Wisdom Text from Qumran: A New Interpretation of the Levi Document*. Zawiera ona kapłański dokument, którego fragmenty zachowały się w Qumran, genizie kairskiej oraz greckiej wersji jednego ze średniowiecznych rękopisów z Góry Atos. Oryginalnej rekonstrukcji tekstu towarzyszą objaśnienia paleograficzne, historyczne, językowe i literackie. Druga monografia, nosząca tytuł *The Aramaic Astronomical Book (4Q208-4Q211) from Qumran: Text, Translation, and Commentary*,

ogłoszona drukiem w 2011 r. w Oxford University Press, zawiera wydanie krytyczne manuskryptów, odnoszonych także do części etiopskiej Księgi Henocha. Ta druga monografia m.in. wykazuje związki rekonstruowanych i badanych tekstów z mezopotamską literaturą astronomiczną i astrologiczną.

Upowszechnienie w obiegu międzynarodowym rezultatów badań nad manuskryptami pochodzącymi z czwartej groty qumrańskiej i powiązanych z nimi dokumentami w monografii opublikowanej w jednym z najbardziej prestiżowych na świecie wydawnictw zasługuje na miano opus magnum. Podczas gdy dwie pierwsze książki mogły interesować mniej liczne grono znawców starożytnej literatury żydowskiej, najnowsza monografia na pewno stanowi dla wielu obowiązkowy punkt odniesienia w studiach nad starożytnym judaizmem, recepcją ksiąg Starego Testamentu oraz środowiskiem Nowego Testamentu i innych pism wczesnochrześcijańskich.

Ks. Artur Malina

„Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 53,2 (2020), s. 314-315

Andrzej Jacek Najda, *Paradygmaty życia rodzinnego w Ewangelii wg św. Łukasza*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2019, ss. 311, ISBN 978-83-9562-780-4

Tytuł książki definiuje przedstawione w niej rezultaty badań, a także odpowiada ich interdyscyplinarnemu charakterowi. Z jednej strony przedmiotem materialnym przeprowadzonej egzegezy są teksty biblijne, zwłaszcza Nowy Testament, zaś z drugiej strony traktowane zagadnienia są wybrane ze względu na ich znaczenie w ramach nauk o rodzinie.

Książka składa się ze wstępu, z sześciu rozdziałów oraz zakończenia. Pierwszy rozdział charakteryzuje Łukasza przez określenie jego intencji jako autora Ewangelii oraz przez wyjaśnienie jego roli jako starożytnego biografii. W następnych czterech rozdziałach omówione są zagadnienia dotyczące życia rodzinnego, widzianego z perspektywy jego etapów, codzienności, zajęć i pracy oraz środowiska społecznego. Analiza ostatniego rozdziału skupia się na zadaniach i obowiązkach rodziny, które są realizowane zarówno przez wypełnianie przepisów prawa świeckiego i prawa Bożego, jak i przez przekazywanie postaw i wartości.

Na jakich założeniach opierają się przeprowadzone analizy? Czy są one proporcjonalnie względem wyznaczonego celu? Jakie są ich najważniejsze wnioski? Autor monografii wychodzi od założenia, że Łukasz zna aktualną sytuację rodzin chrześcijańskich „końca I wieku” z ich problemami oraz pragnie im zaradzić, odnosząc się do nich oraz proponując dla nich rozwiązania zgodne z nauką Chrystusa, która obejmuje „każde człowiecze doświadczenie” (s. 11). Takie określenie celu badań oznacza, że mamy do czynienia ze studium mieszczącym się w ramach teologii biblijnej.

Z tego powodu ograniczenie przedmiotu materialnego badań do trzeciej Ewangelii – tak jak to wskazuje tytuł i zapowiada wprowadzenie – budzi wątpliwości. Jeśli bowiem przyjąć za wybitnymi znawcami teologii Łukasza (m.in. za R.C. Tannehillem [*The Narrative Unity of Luke-Acts: A Literary Interpretation*, t. 1, Philadelphia 1991, t. 2, Minneapolis